PRO MEMORIA

Piotr Eberhardt (1935–2020)

W dniu 10 września 2020 roku polska geografia ludności i geografia polityczna, a także geopolityka poniosły niepowetowaną stratę. W Warszawie zmarł nagle prof. dr hab. Piotr Jan Eberhardt, emerytowany pracownik Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyckiego Polskiej Akademii Nauk.

Piotr Eberhardt urodził się w Warszawie 27 grudnia 1935 roku. Jego rodzicami byli Roman Eberhardt, warszawiak w kilku już pokoleniach, spokrewniony z liczną grupą działaczy politycznych i gospodarczych oraz Halina z domu Wakar, córka Włodzimierza Wakara, profesora demografii i statystyki w Szkole Głównej Handlowej. Piotr Eberhardt wielokrotnie wspominał, że swój wybór drogi zawodowej w dużym stopniu zawdzięcza lekturze książek pochodzących z bibliotek dziadka po kądzieli, jak również drugiego znanego uczonego z tej rodziny, brata dziadka – Aleksego Wakara, profesora ekonomii i powojennego rektora Szkoły Głównej Planowania i Statystyki (dziś ponownie SGH), a następnie Akademii Nauk Politycznych w Warszawie. W domu rodzinnym wychowywano Piotra Eberhardta w duchu szacunku dla nauki, patriotyzmu i tolerancji religijnej (część rodziny była bowiem wyznania protestanckiego).

Dzieciństwo Piotra przebiegało bezproblemowo jedynie przez pierwsze 4 lata, do września 1939 roku. Dalsze lata wczesnej młodości naznaczone były niemiec­ką okupacją Warszawy, a następnie Powstaniem Warszawskim, które przeżył na Żoliborzu przy pl. Wilsona. Po upadku powstania znalazł się w Zakopanem (do 1945 r.), a następnie mieszkał trzy lata w Gliwicach. Do zrujnowanej stolicy powrócił w 1948 roku i zamieszkał na Mokotowie, gdzie w 1950 roku dokończył edukację na szczeblu podstawowym w SP nr 98. Miejszem dalszego kształcenia

P. Eberhardta było renomowane Gimnazjum im. Tadeusza Reytana, gdzie w 1954 roku uzyskał maturę. Studia wyższe podjął na Wydziale Biologii i Nauk o Ziemi Uniwersytetu Warszawskiego. Pracę magisterską na kierunku geografii ekonomicznej na temat *Lokalizacja przemysłu mięsnego w Polsce*, napisaną pod kierunkiem Stanisława Leszczyckiego obronił w 1960 roku. Po uzyskaniu magisterium otrzymał propozycję zatrudnienia w Instytucie Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, gdzie uzyskał kolejno wszystkie stopnie naukowe oraz tytuł profesora i któremu pozostał wierny aż do emerytury.

Doktorat na podstawie rozprawy *Rola wielkich miast w strukturze regionalnej powiązań przestrzennych w Polsce*, napisanej pod kierunkiem Kazimierza Dziewońskiego, uzyskał w 1968 roku. Recenzentami w przewodzie doktorskim byli Zbyszko Chojnicki i Andrzej Wróbel.

Podstawą nadania stopnia doktora habilitowanego w 1977 roku był dorobek naukowy oraz dysertacja – *Koncentracja przestrzenna osadnictwa a produktywność przemysłowa*. Recenzentami w przewodzie habilitacyjnym byli Bohdan Gruchman i Antoni Kukliński.

W dniu 20 stycznia 1993 roku Piotr Eberhardt otrzymał tytuł profesora, a recenzentami dorobku naukowego byli Marcin Rościszewski, Adam Jelonek i Janusz Witkowski.

Pokonywanie kolejnych etapów rozwoju naukowego wiązało się też z awansami zawodowymi w IGiPZ PAN. W latach 1960–1964 Piotr Eberhardt pracował na stanowisku asystenta, w latach 1964–1968 był doktorantem, następnie adiunktem w latach 1968–1977, docentem (1977–1994), profesorem nadzwyczajnym (1994–1996) i od 1996 roku profesorem zwyczajnym.

Od 1972 roku był członkiem Rady Naukowej macierzystego Instytutu. W latach 1999–2005 prof. P. Eberhardt był kierownikiem Zakładu Przestrzennego Zagospodarowania i Badań Regionalnych IGiPZ PAN. Należał do licznych wybieralnych gremiów naukowych. W latach 1980–2004 był członkiem Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, w latach 1995–2003 członkiem Komitetu Nauk Geograficznych PAN, a od 2008 roku przewodniczył Radzie Naukowej Instytutu Geopolityki. Piotr Eberhardt otrzymał godność honorowego prezesa Polskiego Towarzystwa Geopolitycznego.

Piotr Eberhardt nie ograniczał się wyłącznie do pracy w placówce *stricto* badawczej, jaką był IGiPZ PAN, ale prowadził także w latach 1984–2003 działalność dydaktyczną w Instytucie Socjologii na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, gdzie był zatrudniony w okresie 1984–1993 na stanowisku docenta, następnie profesora nadzwyczajnego (1993–1996) i ostatecznie profesora zwyczajnego (1996–2003). Był również w latach 1993–2006 członkiem Rady Naukowej Wydziału Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego. W okresie aktywności dydaktycznej wypromował 50 prac magisterskich.

Był też promotorem w trzech przewodach doktorskich (Andrzeja Miszczuka, Waldemara Gorzym-Wilkowskiego i Mariusza Kowalskiego). Wielokrotnie pełnił rolę recenzenta w przewodach doktorskich (5), habilitacyjnych (3), a także w postępowaniach o nadanie tytułu profesora (także w przypadku piszącego te słowa).

Ogromna erudycja i szerokie spektrum fascynacji geograficznych prof. Eberhardta sprawiły, że Jego pola badawcze podlegały częstym, a niekiedy nawet gwałtownym zmianom, zawsze jednak prowadząc do powstania niezwykle doniosłych opracowań. Początki działalności naukowej począwszy od magisterium dotyczyły geografii przemysłu. W ramach IGiPZ PAN pracował wówczas w Zakładzie Geografii Przemysłu pod kierunkiem prof. Antoniego Kuklińskiego. W 1963 roku przeszedł do Zakładu Regionalizacji Ekonomicznej, gdzie mentorem był prof. Kazimierz Dziewoński. W tym okresie polem badawczym P. Eberhardta stała się geografia osadnictwa, w szczególności geografia miast i problematyka aglomeracji miejskich. W tym nurcie utrzymana była rozprawa doktorska poświęcona roli miast jako katalizatorów produkcji przemysłowej. Ten obszar zainteresowań badawczych eksplorował jeszcze w pracy habilitacyjnej, traktującej o produktywności i efektywności przemysłu zlokalizowanego w miastach. Po habilitacji ok. 1978 roku zmienił pole badawcze na geografie ludności, w tym w ujęciu demograficznym oraz geografie osadnictwa. Z czasem wyspecjalizował się w badaniach kwestii narodowościowych, wkraczając tym samym na grunt geografii politycznej. Zagadnienia demograficzne i narodowościowe w ujęciu geopolitycznym były tematyką kilkudziesięciu kolejnych publikacji, w tym licznych książek prof. Piotra Eberhardta. W ujęciu geograficznym obszarem jego szczególnego zainteresowania stała się Europa Środkowo-Wschodnia. Pasję badawczą, z jaką traktował ten właśnie region, zdołał przekazać synowi Adamowi Eberhardtowi (urodzonemu w 1975 r.), dziś uznanemu specjalście, doktorowi nauk politycznych (w 2008 r. na UMCS) i dyrektorowi (od 2016 r.) Ośrodka Studiów Wschodnich im. Marka Karpia w Warszawie.

Dorobek naukowy Piotra Eberhardta w zakresie studiów wschodnich został uhonorowany w 1994 roku nagrodą „Przeglądu Wschodniego”. Całokształt dokonań naukowych, dydaktycznych i organizacyjnych prof. Piotra Eberhardta zyskał uznanie Prezesa PAN (Nagroda Naukowa im. S. Staszica w 2002 r.), Premiera RP (nagroda państwowa w 2004 r.), a także Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego (nagroda i medal im. Z. Glogera w 2009 r.).

Praca badawcza prof. P. Eberhardta cechowała się eksploracją pionierskich pól badawczych (stąd częsta ich zmiana, kiedy owa pionierskość powszedniała za sprawą licznych kontynuatorów wytyczonego kierunku), niezwykłą sumiennością w gromadzeniu materiału badawczego i dokumentowaniu wniosków potwierdzonymi faktami. Przede wszystkim uznanie musi budzić tolerancja P. Eberhardta dla innych punktów widzenia, co w pracach dotyczących regionu o bardzo złożonej

historii, opisywanej przez historiografię, niekiedy wrogich sobie badaczy jest bardzo trudne. Ta neutralność badawcza, rzetelność ocen i nieunikanie tematów trudnych i kontrowersyjnych (których w problematyce etnicznej regionu jest wiele), zyskiwała uznanie licznych badaczy zagranicznych (przykładowo – litewskich, ukraińskich, rosyjskich, niemieckich, żydowskich), ale także wielu rodzimych – polskich. Pozycja prof. Piotra Eberhardta w polskiej geografii politycznej i później także w geopolityce była w sposób niekwestionowany i w pełni zasłużony bardzo wysoka.

Pośród licznych opracowań prof. Piotra Eberhardta najszerzy zasięg uzyskała książka – *Ethnic Groups and Population Changes in Twentieth Century Eastern Europe: History, Data and Analysis* wydana w renomowanym wydawnictwie Routlegde w Nowym Jorku w 2003 roku. W Sankt Petersburgu ukazało się tłumaczenie na rosyjski książki poświęconej geografii ludności Rosji, a na białoruski przetłumaczono kilka prac o podobnej tematyce dotyczącej Republiki Białoruś.

Dorobek badawczy Piotra Eberhardta w zakresie geografii politycznej i historycznej jest bardzo bogaty, liczy ponad 20 książek i dużą liczbę artykułów. Wy różnić w nim można (uwzględniając jedynie książki) prace poświęcone demografii, strukturom narodowościowym i religijnym zarówno całego obszaru Europy Środkowo-Wschodniej: *Między Rosją a Niemcami. Przemiany narodowościowe w Europie środkowo-wschodniej w XX wieku* (1996), *Polska ludność kresowa. Rodowód, liczebność, rozmieszczenie* (1998), *Problematyka narodowościowa i religijna Białorusi, Litwy, Łotwy i Ukrainy (ze szczególnym uwzględnieniem ludności polskiej oraz historycznych ziem wschodnich I i II Rzeczypospolitej)* (1999), jak i poszczególnych państw tego regionu: *Przemiany narodowościowe na Ukrainie XX wieku* (1994), *Przemiany narodowościowe na Białorusi* (1994), *Zagadnienia ludnościowe obszaru byłych Prus Wschodnich* (1995), *Problematyka narodowościowa Estonii* (1997), *Przemiany narodowościowe na Litwie* (1997), *Problematyka narodowościowa Łotwy* (1998), *Przemieszczenia ludności na terytorium Polski spowodowane II wojną światową* (2000), *Geografia ludności Rosji* (2002), *Przemiany demograficzno-etniczne na obszarze Jugosławii w XX wieku* (2005), *Migracje polityczne na ziemiach polskich (1939–1950)* (2010). Drugą grupą prac są te poświęcone granicom politycznym w regionie, ich genezie i procesowi ich становienia: *Polska granica wschodnia 1939–1945* (1993), *Polska i jej granice. Z historii polskiej geografii politycznej* (2004), *Granice polityczne Polski i jej sąsiadów w XX wieku (wybrane zagadnienia)* (2018). Trzecia, najnowsza grupa opracowań dotyczy kwestii geopolityki regionu, w tym dziejom i postaciom geopolityki polskiej: *Twórcy polskiej geopolityki* (2006), *Rzecz o światowej myśli geopolitycznej. Wybrane zagadnienia* (2016), *Słowiańska geopolityka. Twórcy rosyjskiej, ukraińskiej i czesko-słowackiej geopolityki oraz ich koncepcje ideologiczno-terytorialne* (2017). W łódzkich „Studiach z Geografii

Politycznej i Historycznej” prof. Eberhardt również opublikował kilka artykułów: *Koncepcje geopolityczne Iwana Dusińskiego* (2012), *Yves Lacoste jako geograf i geopolityk* (2014), *Koncepcje granic państwa polskiego u progu odzyskania niepodległości* (2015), *Skład narodowościowy ludności Federacji Rosyjskiej na przełomie XX i XXI wieku* (2016).

Zainteresowanie Piotra Eberhardta tematyką geografii politycznej sprawiło, iż w sposób naturalny wytworzyły się więzi współpracy i przyjaźni z łódzkim ośrodkiem geograficznym, w tym z Katedrą Geografii Politycznej, Historycznej i Studiów Regionalnych, gdzie Profesor często bywał i był zawsze oczekiwanym gościem. Ta sympatia do Łodzi wynikała też z licznych kontaktów prywatnych Profesora, gdyż jeszcze kilka lat temu na tej samej ulicy, przy której mieści się WNG UŁ mieszkała Jego teściowa. Nasze spotkania były więc relatywnie częstsze niż w przypadku innych ośrodków geograficznych w kraju. Łódzcy geografowie polityczni niemal zawsze uczestniczyli w ogólnokrajowych projektach badawczych kierowanych przez prof. Piotra Eberhardta.

Profesor Piotr Eberhardt zaszczycał swoją obecnością liczne łódzkie konferencje naukowe, począwszy od tych organizowanych przez prof. Ludwika Straszewicza od lat 60. XX wieku, tzw. „styczniowych” konferencji z problematyki osadniczej i przemysłowej, poprzez późniejsze konferencje prof. Stanisława Liszewskiego organizowane w cyklu „kwietniowych” Konwersatoriów Wiedzy o Mieście, a także konferencje prof. Tadeusza Marszała z geografii przemysłu i gospodarki przestrzennej. W okresie kiedy prof. Eberhardt dokonywał kolejnego zwrotu w problematyce badawczej ku geografii politycznej, nie pomijał też, organizowanych przez prof. Marka Kotera i piszącego te słowa, Międzynarodowych „Łódzkich” Konferencji z Geografii Politycznej, jakkolwiek zazwyczaj spotkania te odbywały się poza Łodzią. Był też regularnym uczestnikiem organizowanych przez prof. Jerzego Kitowskiego konferencji z geografii komunikacji i politycznej w Polańczyku i Arłamowie. Wystąpienia prof. Eberhardta na tych konferencjach były zawsze oczekiwane z wielkim zainteresowaniem, a referowana problematyka niezmiennie inspirowała do podejmowania podobnych badań.

Odszedł przedwcześnie wybitny warszawiak, Geograf, patriota, uczony, ale także dobry kolega wielu polskich geografów, zawsze serdeczny i przyjacielski. Książki autorstwa prof. Piotra Eberhardta, zajmujące, u większości z nas, pokaźne fragmenty półek, pozostają z nami na zawsze, stanowiąc solidną podstawę dalszego rozwoju polskiej geografii politycznej i geopolityki i jeszcze długo będą służyć pomocą i inspiracją do dalszych badań.

Prof. Piotr Eberhardt został pochowany w dniu 21 września 2020 roku na warszawskich Powązkach (Cmentarz Ewangelicko-Augsburski) (fot. 1).

Fot. 1. Grobowiec prof. dr. hab. Piotra Eberhardta
na Cmentarzu Ewangelicko-Augsburskim w Warszawie, ul. Młynarska 54

Źródło: fot. M. Sobczyński

Prof. dr hab. Marek Sobczyński

Uniwersytet Łódzki

Wydział Nauk Geograficznych

Katedra Geografii Politycznej, Historycznej i Studiów Regionalnych

e-mail: marek.sobczynski@geo.uni.lodz.pl

<https://orcid.org/0000-0003-1066-3687>